

آموزش و پژوهش دانشگاهی در باب کودک و نوجوان

• علیرضا کرمانی

رئیس مرکز مطالعات کودک، نوجوان و جوان دانشگاه الزهرا (س)
گفت‌وگو با دکتر منصوره اعظم آزاده

اشاره:

دکتر منصوره اعظم آزاده دارای دکترای جامعه‌شناسی از دانشگاه تربیت مدرس تهران و عضو هیئت علمی دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی دانشگاه الزهرا (س) است. وی که از اسفند ۱۳۷۹ تا تیرماه ۱۳۸۴ سمت مدیریت گروه علوم اجتماعی دانشکده علوم اجتماعی و اقتصادی دانشگاه الزهرا (س) را به عهده داشته است، در حال حاضر علاوه بر تدریس در این دانشکده، ریاست «مرکز مطالعات کودک، نوجوان و جوان» این دانشکده را به عهده دارد.

در معرفی کارنامه اجرایی و علمی خانم دکتر آزاده می‌توان به موارد زیر اشاره کرد؛ همکاری با بخش صنعت مؤسسه تحقیقات اجتماعی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران، بخش تحقیقات جهاد دانشگاهی دانشگاه تهران، مرکز مشارکت زنان و معاونت امور پژوهشی دانشگاه الزهرا (س) و بخش تحقیقات شهرداری منطقه ۱۵ تهران.

همچنین عضویت در هیئت تحریریه مجله جامعه‌شناسی ایران، نامه فرهنگ، شورای آموزشی دانشگاه الزهرا (س)، شورای پژوهشی مرکز مطالعات و تحقیقات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، شورای پذیرش تحقیقات و پایان‌نامه‌های مرکز مشارکت زنان نهاد ریاست جمهوری و عضویت در گروه فرهنگ عمومی پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی در این سوابق دیده می‌شوند.

■ همان‌طور که مستحضرید مطالعات کودکان به طور عام و جامعه‌شناسی کودکان یا جامعه‌شناسی دوران کودکی اگرچه هنوز هم با صفت جدید از آن یاد می‌شود ولی نزدیک به سی سال از گامهای اولیه آن می‌گذرد و در این زمینه دوره‌های مختلف تحصیلی در سطوح مختلف در دانشکده‌های علوم اجتماعی، در نقاط مختلف دنیا، تأسیس شده و کرسیهای آموزشی متعددی ایجاد شده است. با این وجود هنوز هیچ خبری از جامعه‌شناسی کودکان، حتی در حد یک درس دو واحدی اختیاری برای دوره کارشناسی، نیست. ارزیابی شما از این وضعیت چگونه است؟ چه دلایلی برای این وضعیت وجود دارد و راهها و شرایط برون رفت از این وضعیت در جامعه علمی علوم اجتماعی کشور کدام است؟

شکل‌گیری مفهوم کودکی، نوجوانی و جوانی محصول دنیای مدرن و تحولات ایجاد شده در جامعه و خانواده و تشبهای خانوادگی است. زمانی روابط کودکان و نوجوانان تنها به روابط با والدین و یا مربیان تربیتی محدود می‌شد. خانواده نظارت، کنترل و حمایت کامل از فرزندان را برعهده داشت و بحث کودکی و نوجوانی در داخل خانواده حل و تنها از این طریق مورد توجه قرار می‌گرفت. عاملیت کودکی، نوجوانی و جوانی،

همان گونه که شکل گیری مسائل و مشکلات در جامعه جدید راه را برای مطالعات جامعه‌شناختی در کل هموار کرد، گرایشهای تخصصی هم به تبع پیدایش مسائل جدید در سطح جامعه شکل گرفتند

چنانچه به جای تأسّف بر گذشته از هم‌اکنون بسیج همگانی در جهت شناسایی و رفع مسائل و مشکلات کودکان و نوجوانان و تشخیص وضعیت آنها صورت گیرد، می‌توان امیدوار به آینده بود

البته بر کسی پوشیده نیست که با تحولات ایجاد شده در سطح جامعه و خانواده، امروزه بیشترین سرمایه‌گذاریها خصوصاً در خانواده برای این گروه است. بودجه‌های مادی و غیرمادی بزرگی در خانواده و جامعه به آنها تعلق گرفته و توجهات بسیاری صرف آنها می‌شود. اما از آنجا که در این سرمایه‌گذاریها این گروه خود دخالتی ندارد و بیشتر تابع تصمیمات است، نارضایتیها هر روزه بیشتر می‌شود. به همین دلیل این گروه توجه بیشتر مسئولان و محافل آکادمیک را می‌طلبد و در واقع با همین رویکرد این مرکز پا گرفته است که به صورت علمی و سیستماتیک موضوعات وضعیت و مسائل این گروه را از کودکی تا جوانی مورد بحث و بررسی قرار دهد و در این بین با اتخاذ رویکردی جدید کودکان و جوانان را به عنوان عاملانی فعال و تأثیرگذار در نظر گیرد و سعی کند که وضعیت را علاوه بر مشاهده از بیرون، از زاویه دید این گروه نیز مشاهده کند و به بررسی مسائل آنها بپردازد.

■ چه شد که دانشگاه الزهرا (س) به فکر ایجاد مرکز مطالعات کودک و نوجوان افتاد؟ به نظر شما اصولاً ضرورت‌های مطالعه علمی مسائل حوزه

موضوعی خاص جوامع جدید است. در بحثهای جدید، پرسشهای جدیدی جایگزین نظریات قدیمی‌تر شده و اقیه‌های جدیدی نیز در راه مطالعه دوران کودکی، نوجوانی و جوانی گشوده شده است. طرح مکرر پرسشهای جدید برای آشکارسازی ابهامات و عدم اکتفا به شناخت و دانش قدیمی و موجود و تعاریف و مفاهیم از پیش تعیین شده، راه را برای تعاریف و نظریات جدید گشوده است. این امر طبعاً برای کشورهایی که زودتر وارد مرحله نوگرایی شدند، زودتر نیز مطرح گردید. همان گونه که شکل گیری مسائل و مشکلات در جامعه جدید راه را برای مطالعات جامعه‌شناختی در کل هموار نمود، گرایشهای تخصصی هم به تبع پیدایش مسائل جدید در سطح جامعه شکل گرفتند. همان طور که همه می‌دانیم جامعه‌شناسی جوانان از نیمه دوم قرن بیستم و خصوصاً در پی جنبشهای اجتماعی جوانان مدنظر قرار گرفت، به گونه‌ای که عده‌ای تضاد بین گروههای سنی جوان و بزرگسال و یا به عبارتی تضاد بین نسلی را جایگزین مناسبی برای تضاد بین طبقات اجتماعی تعریف نمودند که البته این نظر بعدها تعدیل شد.

در ایران نیز با تحولاتی که در دهه ۴۰ صورت گرفت، مسئله جوانان رنگ و بوی دیگری به خود گرفت. جامعه‌شناسی کودکان نیز پس از طرح عاملیت کودک به عنوان موجودی انسانی دارای فهم و درک و قدرت تصمیم‌گیری و تأثیرگذاری ابتدا در غرب مطرح شد.

در ایران با توجه به حریم خصوصی خانواده و تقدس و قدرتمندی آن و تعلق و وابستگی کودک و نوجوان بدین حوزه و عدم تصور موقعیتی فراتر و بر ورای آن برای آنها، باب بحث و گفتگو برای این گروه گشوده نبوده است که در سطح جامعه و یا محافل آکادمیک به آن پرداخته شود و حق و حقوق خاصی جز آنچه با مصلحت و صلاحیت خانواده برای وی در نظر گرفته شده وجود نداشته است. در جامعه‌شناسی نیز تنها به صورت یکی از مباحث جزئی‌تر جامعه‌شناسی خانواده و یا در روانشناسی از منظر روان‌شناسی رشد، این گروه مورد توجه بوده است و جایگاه خاصی برای آنها متصور نبوده‌اند.

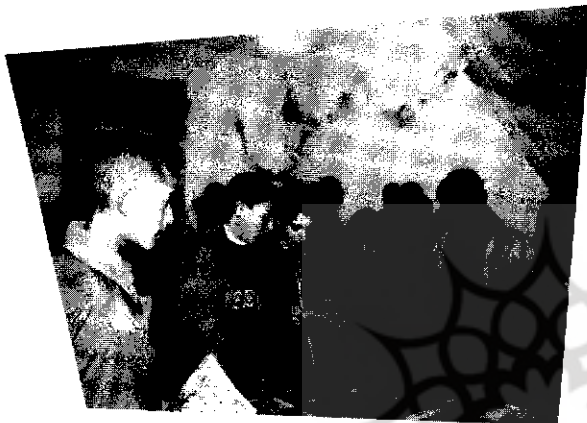
کودک و نوجوان در کشوری نظیر کشور ما چیست؟

به گواهی آمار، ایران کشوری جوان است. مواجهه با این گروه چنانچه بدون برنامه‌ریزی و شناسایی مشکلات بالقوه و بالفعل آنها صورت پذیرد بی‌تردید چالشی مهم را در آینده دربر خواهد داشت همان‌گونه که در وضعیت فعلی نیز با آن مواجهیم. از نتایج این چالش نه تنها جامعه بلکه خود این گروه بیشترین زیانها را خواهند دید. چنانچه به جای تأسف برگزیده از هم‌اکنون بسیج همگانی در جهت شناسایی و رفع مسائل و مشکلات کودکان و نوجوانان و تشخیص وضعیت آنها صورت گیرد، می‌توان امیدوار به آینده بود. متأسفانه جامعه بزرگ و خاموش کودکان و جوانان با مشکلات بیشماری دست و پنجه نرم می‌کند؛ سردرگمی، ابهام، عدم اطمینان به آینده، بی‌اعتمادی و بی‌کاری، آینده آنها را تاریک ساخته است. از آنجا که تاکنون هیچ دانشگاهی در این خصوص به طور جامع و انحصاری آغاز به فعالیت نکرده است (خصوصاً در مورد کودکان)، دانشگاه الزهرا (س) هم حق و هم وظیفه خود دانست که در این راه پیشقدم شود و این پیشنهاد از اولین قدمها یا استقبال مسئولان دانشگاه مواجه شد. اما به هر حال مشکلات بوروکراتیک مانع از اقدام عاجل و سریع در این حوزه شد که با صبر و پشتکار ناشی از اعتقاد به لزوم شکل‌گیری مرکز و رسالت آکادمیک و علمی آن، علی‌رغم تمام مشکلات قبل از هر دانشگاه دیگر، این مرکز افتتاح گردید. در اینجا لازم است به نقش سازمان ملی جوانان و مسئولان آن برای تلاش و کمک در تأسیس این مرکز اشاره شود. همکاری سازمان بخصوص دفتر مطالعات و تحقیقات آن، در شکل‌گیری مرکز در خور قدردانی است، زیرا نشانگر وقوف سازمان بر اهمیت مسائل کودکان و جوانان و لزوم برپایی چنین مراکزی است که در کنار پژوهشگران سازمان به شناسایی وضعیت، شرایط موجود، روند آینده جهت‌گیریهای رفتاری، نگرشی و ارزشی جوان اقدام نمایند. پژوهشگران و متخصصین علوم انسانی که در خصوص مسایل

کودکان و جوانان فعال‌اند، در این زمینه اتفاق نظر دارند که یکی از راههای درک چگونگی نگرش جامعه به این گروه مشاهده رویکردهای قانونی و قضایی نسبت به آنهاست. به عبارت دیگر قوانین و مقررات، نحوه نگرش به کودک را در جامعه نشان می‌دهد. متأسفانه نگاه قانونگذار در کشور به کودک اگر نگوییم تبعیض آمیز، اما غیرواقع‌بینانه و مبتنی بر مفاهیم حقوقی به جای واقعیتهای جامعه‌شناختی است.

قانونگذار پیشفرضهای ثابت نشده‌ای در زمینه کودک و نوجوان داشته است که با واقعیتهای موجود و رویدادهای اجتماعی تطبیقی ندارد. نه فقط تحقیقات جامعه‌شناختی و داده‌های آماری مؤید نظر قانونگذاران نیست بلکه گاهی شواهد علمی پژوهشی، خلاف پیشفرضهای آنها را به اثبات می‌رساند. مسائل و قواعد حقوقی مربوط به ولایت، حضانت، سن قانونی، دامنه اقتدار والدین و به ویژه پدر و نظایر اینها که تاکنون قانونگذاران در تعیین و تعریف مفاهیم و قواعد مربوط به آنها خود را بی‌نیاز از نتایج پژوهشهای علمی دانسته‌اند، امروزه به یکی از مسئله‌سازترین موضوعات در جامعه، تبدیل شده است. قدرت قانونی بی‌بديل پدر در خانواده موجب بروز هزاران مسئله اجتماعی در مورد کودکان نظیر فرار از خانه، اعتیاد، نابسامانیهای روانی، شکست تحصیلی، خودکشی و بزهکاری شده است. گرچه قانونگذاران تا به حال نسبت بدین واقعیتهای بی‌اعتنا مانده بودند ولی اینک به نظر می‌رسد که رویکردهای جامعه‌شناختی و روانشناختی به مسائل کودکان مورد توجه آنها قرار گرفته است و اینک می‌کوشند تا در تدوین و یا تعدیل قوانین به نظرات متخصصین و صاحب‌نظران علمی بیشتر توجه کنند. از این جهت دانشگاه الزهرا (س) تصمیم گرفت به عنوان قطب ذیحق مطالعات خانواده و در جهت همکاری با مسئولان و با تقدیم نظرات واقع‌بینانه مبتنی بر تحقیقات علمی در خصوص مسائل این گروه و نیز ارائه پیشنهادهاى کارشناسانه در جهت بهبود وضعیت آنها، حوزه آکادمیک و بخش دانشگاهی را وارد عرصه عمومی و تصمیم‌گیری کند.

جامعه‌شناسی کودکان تا آنجا که من می‌دانم در هیچ یک از گروه‌های علوم اجتماعی تدریس نمی‌شود ولی گروه علوم اجتماعی دانشگاه الزهرا (س) آن را به عنوان دو واحد درسی اختیاری پیشنهاد نموده که در صورت تصویب دانشگاه از ترم آینده در فهرست دروس انتخابی گروه قرار خواهد گرفت

لازم به تذکر است که گروه علوم اجتماعی دانشگاه الزهرا(س) از معدود گروه‌هایی است که در دوره کارشناسی ارشد، به ارائه واحد جامعه‌شناسی حقوقی می‌پردازد و از طرف دیگر سعی شده است و خواهد شد که با راهنمایی اساتید، دانشجویان ارشد به گونه‌ای به سوی مسائل مربوط به کودکان و جوانان سوق داده شوند.

از جمله موارد مورد علاقه ما در این مرکز مسائل حقوقی و جامعه‌شناختی مربوط به دختران جوان است که ضرورتها و توجهات ویژه‌ای را می‌طلبد و همه می‌دانیم که نسبت به این قشر، نگرانیهای مضاعف و چندگونه‌ای وجود دارد. به همین دلیل یکی از محورهای اصلی مطالعاتی در این مرکز حول مسائل دختران کودک و جوان دور می‌زند. به ویژه کوشش ما در جهت طرح مسائل اجتماعی و فرهنگی و حقوقی آنها در عرصه عمومی است. ما با دعوت از صاحب‌نظران و پژوهشگران حوزه حقوقی، جامعه‌شناختی، روانشناختی و غیره خواهیم کوشید تا گرایشهای مرکز را در قالب مجموعه‌ای منسجم و یکپارچه در جهت موضوعات، مسائل و مشکلات این گروه سوق دهیم تا بدین وسیله مسئولان و هم‌چنین جامعه را نسبت به واقعیت‌های اجتماعی - فرهنگی و سرنوشت حقوقی کودکان و جوانان در جامعه حساس سازیم.

■ رویکرد کلی این مرکز به مسائل کودکان در کشور چگونه است و در این زمینه چه برنامه‌ها و اهدافی را دنبال می‌کند؟

با توجه به نگرش جدید بدین گروه، در پژوهش‌های اجتماعی و کارهای تحلیلی ضمن اتخاذ رویکردی جدید باید به کودکان و جوانان به عنوان عاملینی پویا در روابط و ساختارهای اجتماعی نگریسته شود. یعنی در عین اینکه از ساختارها شکل می‌گیرند ولی بدان شکل نیز می‌بخشند. گروهی که در فرایند شکل‌گیری فضای شناختی و تعاملی خود با دیگران به نوعی تمایز‌گذاری و در نتیجه هویت‌یابی می‌رسد.

در ضمن بدین گروه باید به عنوان عاملان ثبات و تغییر و باز تولید فرهنگی نگریسته شود. به سخن دیگر همان‌گونه که در متون این حوزه آمده است، گرچه این گروه مورد تحمیل علائم و مقوله‌بندی‌های بازتولید فرهنگی قرار می‌گیرند، خود عامل بازتولید نیز محسوب می‌شوند.

هم‌چنین در شکل‌گیری جوانی باید به تأثیرات خاص محلی و جهانی و انتخاب‌های جوانان در پیوستاری از محلی‌گرایی تا جهان‌گرایی توجه نمود. این تأثیرات به دو گونه خود را نشان می‌دهند. تأییدی که همه گروه‌های سنی اعم از کودک، جوان و بزرگسال را دربرمی‌گیرد. اما تأییدی نیز وجود دارد که دوره‌های زمانی خاص را هدف خود دارد. تحقیقات بسیاری دال بر گزینش‌گری و نقش فعال جوانان در انتخاب گرایش‌های مختلف است. به نظر می‌رسد که این گروه در شکل‌گیری کنش خود با محاسبات عقلانی درصدد جذب حداکثر منابع باشند. به هر حال چه جوانی را استمرار گذشته و یا مخالفت با آن در نظر آوریم، این بینش و جهت‌گیری پژوهشی دست

محقق را برای شناخت عمیق‌تر و به دور از تحمیلات نظری باز می‌گذارد و عوامل متنوع‌تری را در تعریف این دوره لحاظ می‌کند. دیدی که در دانشگاه و مراکز مطالعاتی و تحقیقاتی بهتر از هر جای دیگر می‌تواند دنبال شده و به شناخت کامل‌تری از واقعیت منجر گردد.

این مرکز با هدف مسئله‌یابی و شناخت وضعیت موجود و شرایط دوران کودکی تا جوانی شروع به کار کرده است و برای تدوین برنامه‌های آن همان‌طور که تاکنون از نظر اساتید و صاحب‌نظران استفاده شده است در آینده نیز استفاده خواهد شد. برای مرکز برنامه‌هایی در دو مقطع کوتاه مدت و بلند مدت طراحی شده است.

این مرکز با دو گروه مطالعاتی حقوقی و فرهنگی اجتماعی شروع به کار کرده و تصمیم دارد که در آینده گروه‌های دیگری را نیز در این حوزه فعال کند. سعی خواهد شد در گروه مطالعات حقوقی از نظرات و ایده‌های اساتید دانشکده‌های حقوقی خصوصاً دانشگاه تهران و انستیتو جرم‌شناسی آن و در گروه اجتماعی - فرهنگی از اساتید این حوزه استفاده شود.

در مسئله‌یابی و شناخت و تحلیل شرایط و وضعیت این گروه‌های سنی مسائل دختران از اولویت برخوردار خواهد بود اما مرکز معتقد است که مسائل خاص زنان تنها در رابطه و مقایسه با گروه مردان معنا پیدا می‌کند و قابل درک می‌شود. به همین دلیل مرکز خود را از مطالعات تطبیقی محروم نمی‌کند.

هم‌چنین مرکز در مطالعات خود بر وضعیت گذشته، فعلی و بررسی روند آینده تأکید دارد و علاوه بر مشاهده وضعیت فعلی، گرایش‌ها و جهت‌گیری‌های آتی را با تحلیل سیاست‌های موجود بررسی خواهد کرد.

اهم فعالیت‌های تعریف شده برای مرکز عبارت‌اند از:
اهداف اولیه و فوری:

- انجام پروژه‌های تحقیقاتی در زمینه موردنظر

- برگزاری سمینار، کارگاه آموزشی و پژوهشی با همکاری

دانشگاه الزهرا (س) تصمیم گرفت به عنوان قطب ذیحق مطالعات خانواده و در جهت همکاری با مسئولان و با تقدیم نظرات واقع‌بینانه مبتنی بر تحقیقات علمی در خصوص مسائل این گروه و نیز ارائه پیشنهادهای کارشناسانه در جهت بهبود وضعیت آنها، حوزه آکادمیک و بخش دانشگاهی را وارد عرصه عمومی و تصمیم‌گیری کند

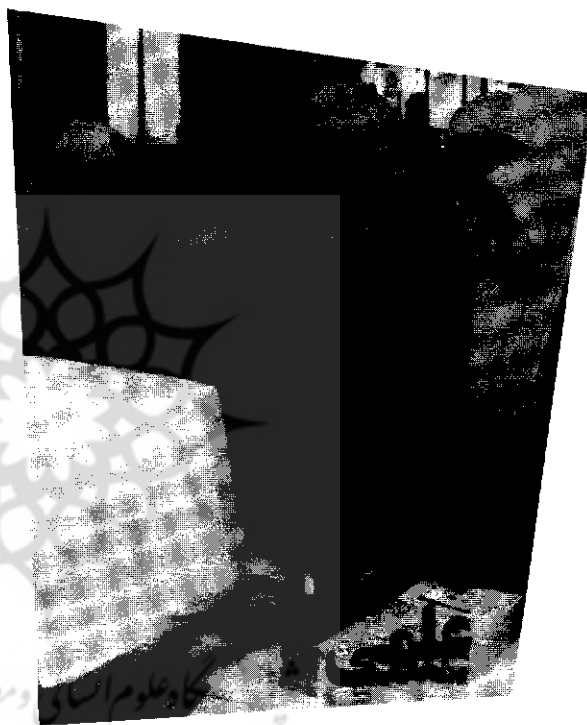
که در بخش جوانان کار می‌کنند.

- ایجاد رشته گرایش به منظور کادر متخصص در حوزه مسائل کودکان، نوجوانان و جوانان در دوره‌های مختلف تحصیلی.
- ترجمه و تألیف کتاب، انتشار مجله، خبرنامه و ...

■ همان‌طور که مستحضرید امتناع عجیبی از رویکرد به مطالعه علمی کودکان از طرف نهادهای علمی کشور خصوصاً دانشکده‌ها و رشته‌های علوم اجتماعی مشاهده می‌شود. تأسیس مرکز مطالعات کودک و نوجوان در دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه الزهرا (س) ضمن اینکه افتخار پیشگامی در این حوزه را نصیب دانشگاه الزهرا (س) کرده است، نویدبخش سرآغاز رویکرد علوم اجتماعی به مطالعه علمی کودکان در کشور است. نکته قابل ذکر در این میان این است که پژوهش جز به اتکای پژوهشگران ورزیده و متخصص امکان‌پذیر نیست و تربیت پژوهشگران متخصص چیزی است که اغلب از طریق آموزش دانشگاهی ممکن می‌شود. در این زمینه چه فکری کرده‌اید؟ آموزش در خصوص پژوهش و نظریه جامعه‌شناسی کودکان چه جایگاهی در برنامه‌ها و اهداف مرکز دارد؟

همان‌گونه که عرض شد یکی از اهداف مرکز که در آیین‌نامه آن نیز پیش‌بینی شده است، ایجاد رشته و یا گرایش و یا حداقل تعریف واحدهای درسی به منظور آموزش و پژوهش در حوزه موضوعات کودکان و جوانان است. ایجاد رشته و گرایش نیازمند تولید دانش و به عبارت دیگر حجم متناسب پژوهشهایی است که بتواند در آموزش مورد استفاده قرار گیرد. البته تحقیقات نیز در این حوزه نیاز به نیروی متخصص دارد که همه آن مسائل در برنامه و اهداف مرکز پیش‌بینی شده است.

از طرف دیگر در دوره کارشناسی از مدتها قبل واحد جامعه‌شناسی جوانان به عنوان دو واحد اختیاری در گروه‌های علوم اجتماعی اغلب دانشگاهها تدریس می‌شده است که البته کافی نیست. اما جامعه‌شناسی کودکان تا آنجا که من می‌دانم در هیچ یک از گروه‌های علوم اجتماعی تدریس نمی‌شود ولی گروه علوم اجتماعی دانشگاه الزهرا (س) آن را به عنوان دو واحد درسی اختیاری پیشنهاد نموده که در صورت تصویب دانشگاه از ترم آینده در فهرست دروس انتخابی گروه قرار خواهد گرفت. همچنین همان‌طور که ذکر شد از اهداف مرکز جهت دادن به پروژه‌های تحقیقاتی اعضای هیئت علمی گروه و پروژه‌های دانشجویی به سمت موضوعات این حوزه است. برپایی کارگاه‌های آموزشی و جلسات و نشستهای علمی و نقد و بررسی موضوعات مرتبط نیز در همین راستا صورت خواهد گرفت کما اینکه برای مثال نقد و بررسی واقعه پاکدشت و یا مسائل حقوقی و قضایی کودکان و نوجوانان با مشارکت نیروی انتظامی و مسئولان حتی قبل از افتتاح مرکز صورت گرفته است. امید است با بهره‌گیری از مجموعه‌ای از فعالیتها بتوان در آموزش و پژوهش این حوزه تأثیر گذاشت.

مراکز مختلف

- جهت دادن به پروژه‌های دانشجویی به سوی اهداف موردنظر مرکز.
- استفاده از نیروی علمی استادان و هدایت فعالیتهای پژوهشی دانشگاهی به سوی هدفمندی و کارایی
- ایفای نقش رابط و هماهنگ کننده و سازمان دهنده بین نهادها و سازمانهای مرتبط با امور کودکان، نوجوان و جوانان به منظور جمع، هدفمند کردن و مؤثر ساختن اقدامات حمایت گرایانه.
اهداف ویژه:
- تشخیص مسائل تحقیقاتی این گروه سنی در سطح محلی، ملی و جهانی (مسئله‌یابی)
- اجرای تحقیقات لازم برای تحلیل و تبیین مسائل فوق‌الذکر.
- گزارشهای تحقیقاتی و سیاستگذاری که به فهم کامل الگوهای زندگی جوانان منتهی شود و حمایت از ظرفیت جوانان برای کنترل زندگی خودشان و مشارکت اجتماعی.
- انتقال مسائل جوانان به دپارتمانها و مراکز تحقیقاتی دانشگاهها.
- برقراری ارتباط بین بخشهای مختلف درگیر با مسائل جوانان، شامل آموزش، بهداشت، اشتغال و حقوقی
- برقراری ارتباط بین دانشجویان، محققین و سیاستگذاران و کسانی